

22037

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Gotland
Hablingbo

22037

9/6-53 Johansson, John. 1953.

Swan på ULMA:s fragl. 27 Åkerns beredning
7 bl. 4°, 13 foton

1.

OM JORDBRUKSREDSKAP mm.
666=====

Alla redskap som användes vid jordens brukning kallades för "akarraidskap". Det var ju redskap av olika slag. Jag får ta dem i tur och ordning efter frågelistan.

ett angä

Yxsar: Rotyxsar, var egentligen två yxsar med ett angä, så att den en sidan var att hugga nere i jorden med och den andra där det var renare.

Fällyxsar, var sådana som användes i skogen. Skulle vara tunnsmida och lättare.

Klavyxsar var tjockare och desto tyngre. Yxan var bättre kläm i när det gällde att klyva. Alla yxor var naturligtvis hemsmida och hade fyrkantiga skafthål.

Här fanns en sorts klubbor som användes till att slå sönder jordklump med ute i åkrarna. Dessa kallades för "kocksar".

Hackor. Sådana hackor som fig. 2 visar har funnits här. Djauphackar u Flahackar. Sådana som fig. 3 kallades för "pickar", men när der var spets på båda sidor hette det kärp. En sådan som fig. 4 använde vi att dra släkflingar av lasset med, men vet ej något namn på dessa. ~~Sådana~~

70

Grepar: Sådana graipar som 7, II, 7, III, spadar 8, I, 8, II samt skurar 8, III fanns här när jag var barn. Graipar u spadar har jag aldrig sett användas, men skurar hade vi att kasta snö med samt att skyffla ihop gödsel med iladugården. Att lassa grus med hade vi träskopar. Dessa ~~knöxxen~~ var beslagna med en plåt på nerkanten. De användes även att kasta säd med.

Tjaugar användes till att bära halm med samt till att lassa hö. De var hela av trä. Skaft u hånni var i ett stycke, men tumlingen var påsatt.
se foto *nr 1*

knöxxen ej gotl.

Sådana spett, som var till att bryta sten med, kallades för janstaur eller janspit. Slägga att slå sönder sten med heter knoster och att slå på borr (bur) (burä) med heter bursläggä.
Redskap, att frakta bort sten med, heter stainslep och stainvagn.

- tugi
- stagon

Skaklar, användes aldrig här för jordbruksredskap, utan i siltuigi som satt fast i selen var en ring fastsatt som trädde på en hake fastsatt på svängeländan. När det kördes med en häst och vagn måste det ju vara skakel. Till skakelämnen sågs ut sådana lövträd, vilka hade växt i ungefär den böjning som skakeln skulle ha. Siltuigi var gjorda av grovt tug, upptill försedda med läder som knäpptes fast i silli. Det var silbrostycke och svänglar, gemensamt namn silbro. Något särskilt namn på de olika beslagen vet jag ej, utan det kallades för silbrobeslag. Draget på redskapen hette silhäl, en upprättstående bult något tillbakaböjd, så att silbroi eller oxkättingen ej skulle hoppa av.

- hel?

Årder. Här heter det spitsplog och dreiktplog. Någon spitsplog finns ej kvar här men var lik fig. 15 om överstycket, i, toges bort. Den bestod av dreikti, veisen och styre. Uppe i styret satt handheilar som var att hålla i. Vad den släen, som gick från veisen upp genom dreikti, hette har jag glömt. Dreikti kunde höjas och sänkas genom keilar, vilka kunde sättas antingen under eller över dreikti där den gick igenom styret. Detta var oxplogar.

större?
M-här

! (foto nr 2)

Dreiktplogar var bara av två delar: dreikti u veisen. Veisen, med vilken kvisten (styret) var sammanväxt. Till dreiktar grävdes gran. Det var alltid någon rot som hade passande böjning mot stammen och detta sågades ut. Veise med kvist togs av björk. Det fanns alltid någon björk med en gren i den rätta vinkeln mot stammen som kvisten skulle ha. Den bulten som var till drag hette även här silhäl. Detta var höstplogar. En enbetsplog, vilken användes till att kupa potatis med, hade skakel

hel?

(se foto nr 3)

Odlingsrist har jag hört talas om men har ej sett någon. Här har funnits en sorts vändplog helt av trä. Hela kroppen var i ett stycke men skivan var beslagen med plåt. Även vänstersidan var beslagen. Dreikti var kort, ett par alnar, men plogen hade två styren. Det hade varit bill på den, men den var borttagen. Den var så gammal att min far ej hade sett den användas.

De s.k. Åkersplogarna kom i bruk på 1880-talet. Kroppen som var gjuten i olika delar köptes, men styret och dreikt gjordes hemma. Plogarna bestod av kruppen, skeivu, landseidu u bilden. Draget på dreikti satt lodrätt och hade 6-7 hak. När kraken sattes högt gick plogen djupare men sattes den i ner gick plogen grunnare.

Landsmålsarkivet Uppsala 22037
Jöns Johansson. 1953. HABLINGBO
GOTL.
Frgl. 27

3.
Nästan samtidigt kom Överumplogarna i bruk. De var mycket bättre. Plogen var hel av järn och skivan av stål. En Överums nia var en bra plog. Fig. 24 visar en sådan.

I slutet på 1890-talet kom de amerikanska plogarna i bruk, Oliver och Albion. 2 sådana köptes här och när de provats blev alla andra plogar förkastade och flera amerikanska köptes in. De hade hjul eller släpsko framme för plogarnas inställning i djup och dessutom så släppte jorden från skivan. De gamla måste man ha med en träspade för att göra skivan ren från jord för varje fåra. På alla vändplogar som varit här har skivan suttit på högra sidan. En annan fördel var att billen på de nya plogarna kunde avlitats då den blev sliten.

4
[= Stål-laggs]
9 (foto nr 4)
Sladden var gjord av två kantställda plankor, 7 aln långa och 3·9 tum, hopfästa med 2-3 tolv tum långa bitar, vilka gick igenom plankorna. Två drag sattes fast fram i plankan en bit från ändarna. Ovanpå stöden mellan plankorna lades bräder att stå på. Det var tvåparssladd. En del hade järn på underkant av plankorna för slitnings skull. En enparssladd var endast fyra aln lång. Det fanns sladdar som istället för bakplankor hade ett järn med skarp framkant. Järnet skar då av ogräset. Dessa kallades för tistelsladdar.

9 (foto nr 5) 10!
Det fanns slätharvar, billharvar, klysar u kråkpinnharvar. Till slätharv gjordes en fyrkantig ram omkring 2½ aln ~~hå~~ i kant med 3-4 mellanstycken inom ramen. Idessa borrhades 25-30 hål för harvpinnar så att ingen pinne gick i samma spår. Pinnarna var 5 tum långa under harven när de var i-slagna och kilade. Draget satt i ett hörn, en ögla att fästa harvkroken i. Pinnarna voro gjorda av något segt träslag till ex. tynne (träpinnharvar). Efterhand blev det järnpinnar men annars hade harven samma utseende. Nu användes ej annat än fabriksgjorda harvar.

Billharven eller klysen var terkantiga. Sidstyckena voro längre än tvärestycket bak. Ifrån spetsen till bakstycket gick 2 mellanbitar. I dessa och i ramen gjordes hål till 7 eller 9 billtänder på samma sätt som till slätharven så att de ej gick i samma spår. Den del av läggen som satt i ramen var klenare än under och satt fast i ramen med en mutter. I bakstycket var fastsatt ett styre, vanligtvis en krokig gren. Draget var ~~ind~~ lodrätt med flera hak i för inställning av djupet. Billarna på dessa harvar hade samma utseende som på fig. 30. På de gamla harvarna var billläggarna av trä, så pass krokiga nere att en liten billspets av järn kunde sättas på.

Ramen till kråkpinnharvarna hade samma utseende, ~~sxxx~~ men pinnarna hade

φ (förrens 6)
a, b.

hade samma utseende som på slätharven, krökta framåt nertill. Att bruka jorden med dessa redskap hette harvä, klysä och bildä. Stukken eller sletvälten var en 4-5 aln lång, rund stock av något hårt träslag ju ~~gärare~~ desto bättre. I ändarna var islagna rätt kraftiga bultar (tappar). Två st. ständare gjordes, en aln långa. I ena ändan borrades hål för tapparna, i den andra ändan sågades ut en tapp, vilken skulle passa i de hål som var gjorda i överstycket vilket var 6-7 tum i kant. Mitt på överstycket satt ~~en tvärskäxfäst~~ teisli fast, vanligtvis i ett hål i överstycket. En silhäl sattes i och en ring framme i ändan och så var stukken färdig. I början på 1900-talet kom ringvältarna i bruk och stukarna försvann. På den stukk som fanns här var en sits (åkstol) fastsatt. Den bestod av en bred planka något urgröpt, vilken var fastsatt med 2 slåar på överstycket.

Mullskopa, (foisu) ♀ Var att att köra upp jord ur diken och fösa ut di-kesvallar med. Genom att lyfta upp kvisten kunde den stjälpas under gång. Det kallades föratt foisä.

Det fanns ett särskilt hus på gårdarna där redskapen förvarades, raid-skapsbodi. Var det någon som hade åkerbruksredskap stående ute på vintern, blev han till ett åtlöje. "Han gar i konkurs" sägd di da. Åker, akar, betyder odlad jord, ett inhägnat område. Samma ägare kunde ha flera akrar gränsande intill varandra, men med olika namn såsom haimakar, hagakar, storakar, läilakar, gärdä mm. Tegarna (tvärrar) var före skiftet mycket oregelbundna, en del kunde vara trekantiga. Diken Var det ett stycke som var något så när i fyrkant kallades det för strik. Diken togs upp bara där det passad sig, och en tvär var alltid omgiven av diken, vilka för det mesta endast voro foisäda. Det fanns ju tvärrar som fick namn efter det som odlades på dem såsom lintväri, rotväri, pärstycke, ärtstycke mm.

All jord som skulle besås på våren (ladingen) plöjdes på hösten (haust-reitning). När skörden var under tak börjades det med höstplöjningen. Det kunde dröja rätt länge innan den blev färdig, ty en man med ett par oxar och en spitsplog hann just inte mer än ett lopsland om dagen, fastän det ändå börjades vid dagningen och hölls på tills mörkningen med uppehåll för middag.

Landmålsarkivet Uppsala 22037
John Johansson. 1953. HÄBLINGBO
GOTL.
Frgl. 27

4 [rov-tegen]

4 1/4 timmar

5

4/1 [fuktighet]
[till 2 m]

Var det god myr i jorden gick det något men var det torrt så fick man stå med en bénet bak på veisen och hoppa jämte på det andra. Ja, då kunde det ej hinnas så mycket. När vändplogarna kom blev det bättre, ty dessa lade upp tilta så att man kunde gå efter i furi och så kunde man plöja djupare eller grunnare allt efter behag. Plöjdes det med spetsplog, börjades det alltid vid raini och plöjdes fram och tillbaka, men med vändplog lades det rygg där det var slutfår förut och kördes runt åt höger, men det fick också passas så att det blev slutfåra där det förut var rygg. När man la upp slutfåra körde man åt vänster. När slutfåran var upplagd plöjdes den till genom att köra en fåra tillbaka. Den blev då ej så djup och bred. Förplöjningen vid rainarna togs sist.

Alvluckra gick så till att det först kördes med en vändplog sedan efter i samma fur med en spisplog.

Det första som gjordes vid trädan på ladingen var att rensa dekar eller foisä upp dem. (De foisäde dekar var en famn breda och väl plogdjup djupa. De grävda var smalare och djupare. Även på dessa foistes först matjorden bort.) Och alltid fanns det någon sten som skulle brytas upp och köras bort. Sedan börjades med ladingsreitningi. Först det som var torrast och sist det som var surt och vattensjukt. Ännu så sent som i början på 1900-talet användes spisplog till att plöja fystgang med. Detta skulle vara färdigt medan kräki stod inne. Om plogen hoppade när man plöjde blev det en svacka mellan fårorna, ~~den kallades för~~ det sades då att man lämnade hargoimar.

En del av trädan skulle gödslas, helst hela, men först sladdades jorden så att den blev jämn. Vid gödselkörningen användes lavar med fjäl-lar på sidorna, vilka kunde lyftas av vid avlastningen. Fanns det tre par dragare och fyra man, gick arbetet så till, att 2 man stod i gödsel-döien och lassade, en man körde och en man lassade av. Gödseln lades i små högar, fem steg emellan varje och lika mycket mellan varje rad. De spraides sedan ut när det skulle plöjas. Att lassa och spraidä göd-sel med användes gödselgraipar. På samma sätt gick det till vid släk-körning, men vid spridningen fick släkflingorna slitas sönder förhand. Före vändplogarnas tillkomst plöjdes gödseln ner med spitsplog. Mellan veisen u dreikti mot styret sattes en tråkantig brädlapp som till en del myllade ner gödseln. När vändplogarna kom i bruk användes naturligt-vis dessa. Det kallades för att plögä ansen (andra gången).

Landsmålsarkivet Uppsala 21037
John Johansson. 1953. HABLINGBO
GOTL.
Frgl. 27

* [tang]

Allt detta arbete skulle vara slutfört före höbärgningen. Både gödsel och släke kunde köras ut på vintern, men lades då i stora högar som sedan kördes ut på sommaren. Efter höets bärgning sladdades jorden och så plöjdes tridgang, alltid med spitsplog och sedan var trädan färdig för sådd. På senare tid användes harvar i stället för plog tredje gången, men var det gödsel med flingsläke gick det ej att harva.

Ladingsbreukä. På våren när jorden torkat upp sladdades den (på senare tid härvas med slätharv). När den sedan var så att den raid si kunde sådden börja. Någon bestämd tid fanns nog ej. Sa-seidi var vindi och stod färdig i halvtunnsäckar. Så mycket som skulle sås för dagen kördes ut och ställdes vid rainär. Det stycke som skulle sås måste först fyres upp till seidesmål. Med en liten plog (fyru) med 2 skalmar drogs raka fåror fem steg emellan varje. Detta var barnarbete. I detta seidesmål gick den som sådde med sakrogen hängande framför sig i hängslan över axlarna. Dessa såkorgar var gjorda av trä och något svängda så att de passade mot kroppen. En del sådde med båda händerna. Detta arbete utförde även kvinnorna. Seidi myllades ner med plog eller klys. Därefter slätharvades det och till sist stukades det.

Det som först såddes var ärtorna, sedan hagan u kännä och sist leinä u roar. Allt bredsåddes. Men den som sådde skulle tvätta sig förrän han började så, annars blev det sot i seidi.

På den bit som skulle sås matroar på kördes ut fagningshögar och brändes. Askan var ju gödning och så ansågs det att den skyddade plantorna mot loppor. Det stycke som skulle säxparar i sättes parar i, spitsplöjdes först för att jorden skulle bli lös. Vid sättningen användes också spitsplog och parar kastades i varannan furå. Var sättparar för stora fickade skäres söndar. Efter sättningen jämnades jorden till med sladd. När parar började komma upp, slätharvades det, och strax före blomningen skulle parar kupes.

Träigarden var kvinnornas akar och sköttes av dem. I denna sattes bönor, ärter, morötter, rödbetor, kål. Kålplantorna köptes. Jorden skulle gödslas och grävas, sängar lades upp. Ja, dä var även märjan, dill mm. Ogräset hölls borta med handrensning.

Landsmålsarkivet Uppsala 22037
John Johansson. 1953. HABLINGBO

GOTL.
Frgl. 27

/Ur brev d. 16/5 1953 från John Johansson, Hablingbo, med svaret på frågel. nr 27 Åkerns beredning: /

Vid letning efter gamla redskap fick jag se en pärbråkä. Har aldrig hört namnet förut. Den skulle ha använts att mosa sönder potatis med den tiden, då det brändes brännvin hemma.

/Foto medföljde/.

med 9

Foto nr 10 : stråklä (håstråfan enhet)
 " " 11 : "kulsuk (för hästas)" vid plöjning med spetsplög".
 Foto nr 12 : otuk (otok).

Landsmålsarkivet Uppsala 22037
 John Johansson. 1953. HABLINGBO

GOTL.

Frgl. 27

1. tjaugä

2. dreiktplog

3. pärplog, kupplog.

4. sladd

5. klys

6 a. parstuck

6 b. enbetsstuck

7. föisä
b

8. Handplog, kän även användas som fyrrä.

9. pärbråkä

10. straklä

11. halsuk för hästar vid plöging med spitsplog.

12. oxuk